

stantiivin distinktio voi todella aidosti kumoutua vain joko isoivassa kielessä (jossa ei taivutusta ole) tai kielessä, jonka päätteet (tai etuliitteet — onhan prefiksikieliäkin) eivät jakaudu verbaalisiin ja nominaalisiin, siis ennen kaikkea persoona- ja sijamorfeemeihin. Jälkimmäisen kaltaista kieltä minunkin on vähän vaikea kuvitella. Odotan silti kiinnostuneena, löytääkö joku jostakin sellaisia, ja mihin tehtäviin päätteitä tai etuliitteitä silloin käytetään. On sen sijaan ymmärrettävää, että verbin ja substantiivin eroa tekemättömiksi kieliksi on viime aikoina esitetty juuri isoiviin kielisiin kuuluvaa tongaa ja eräitä muita polysynialaiskieliä. Vasta lähempi tutkimus voinee ratkaista, miten lopulta on niiden laita, ja yleensäkin vain empiiriset tulokset

voivat vahvistaa, onko pääsanaluokkien ero universaali. ■

JAAKKO ANHAVA

Mannerheimintie 39 A 12, 00500 Helsinki

LÄHTEET

ANHAVA, JAAKKO 1997: Kielet vai kieli? – Tieteessä tapahtuu 5/97 s. 50–51.

ITKONEN, ESA 1997: Maailman kielten erillaisuus ja samuus. *Gaudeamus*, Helsinki.

— 1998: Kirjoituksia kielitieteestä, filosiasta, historiasta ja politiikasta. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura*, Helsinki.

SUOMEN ALKUPERÄ

Virittäjän edellisissä numeroissa Jorma Koivulehto (1998a) ja Petri Kallio (1998b) ovat jatkaneet Koivulehdon (1993) *Suomen* nimestä käynnistämää keskustelua (edellisten lisäksi keskusteluun ovat osallistuneet Wiik 1996, Grünthal 1997, Koivulehto 1997 ja Carpelan 1998). Kommentoin seuraavassa vuorostani Koivulehdon ja Kallion ajatuksia.¹

1. Koska itämerensuomalaisten kielten kirjalliset muistomerkit ovat indoeurooppalaisiin kieliin verrattuna hyvin nuoria, kieli-kontaktien suhteuttaminen arkeologisiin ajoituksiin on yksi harvoja mahdollisuuksia yhdistää kielen kehitys aikaan myös itämerensuomen puhuma-alueella. Sanastokerrostumien yhdistäminen arkeologisiin kulttuureihin tarjoaa haasteen jonkin sanas-

ton osa-alueen lainautumisen tarkemmalle kronologialle. Myös keskustelua *Suomen* alkuperästä on leimannut halu rinnastaa nimen kielelliset esivaiheet tiettyihin arkeologisiin aikakausiin.

Yhden ainoan sanan etymologiaa ei silti kannata liiaksi tukea arkeologiaan, etteivät tieteensaisäiset kriteerit unohtuisi. Pohdinkin seuraavassa *Suomen* alkuperän kielitieteellistä puolta ja suhteellista kronologiaa. En siten ota kantaa siihen, kuinka kielitieteellinen argumentaatio on sovitettavissa arkeologiaan, vaan pyrin selkeyttämään *Suomen* nimestä käytävää keskustelua kielellisin kriteerein. En myöskään katso, että olisi aihetta tehdä etymologioiden perusteella laajempia yhteiskuntajärjestelmään ulottuvia päätelmiä siitä, kuka oli »ylimys», kuka »alamainen». Tunnetaan toki paljon

¹Kiitän Johanna Laaksoa, Anneli Sarhimaata ja Petri Kalliota saamistani kommentteista.

kielikontaktitapauksia, joissa voidaan katsoa, että toinen on prestiisiasemassa. Kielellinen prestiisi (kielen merkitys sosiaalisten yhteyksien luojana) voi kuitenkin olla hyvinkin eri asia kuin yhteiskunnallinen hierarkia, ja voimasuhteet voivat muuttua nopeasti. Esimerkiksi Siperiassa alkuperäisväestöjen venäläistyminen ei johdu kielillisestä tai etnisestä prestiisistä vaan etenkin tapakulttuurin nopeasta muuttumisesta ja sosiaalisesta ja demografisesta murroksesta.

Muista suomalais-ugrilaisista kielistä ja kielikunnan sisäisistä sanavertailuista ei ole olennaista apua *Suomen* etymologian selvittämisessä. Niinpä ainoa mahdollisuus selittää alkuperä kielihistorian metodein on osoittaa *Suomi* lainasanaksi. Neljää vaihtoehtoa on tarjottu: 1. kbalt. **žemē* 'maa' (tässä kohdat 2–5), 2. kgerm. **sēma-* 'tumma; hämärä, pilvinen' (kohta 6), 3. kieur. **g^hom-yā* 'maa' (kohta 7) ja 4. esigerm. **g^hm-ōn* 'ihminen' (kohta 8). Kahdessa ensimmäisessä vaihtoehdossa *Suomi* esittää samaa alkuperää olevaksi kuin *Häme* ja *saame(lainen)*, kahdessa jälkimmäisessä se on selitetty niistä riippumattomaksi lainaksi.

2. Ensimmäisen vaihtoehdon mukaan *Suomi* palautuisi siis samaan balttilaisten kielten 'maata' merkitsevään sanaan (kbalt. **žemē*) kuin *Häme* ja *saame*. Yksi tämän (*Suomi* << kbalt. **žemē* 'maa') selityksen ongelmia on se, voidaanko vksm. **šāmā*-variantin lainautuminen balttiin muodossa **šāma* selittää adekvaatisti. Tätä on epäilty kysymällä, olisiko *ā* ensi tavussa kuitenkaan odotuksenmukaisin vastine eikä kantabaltin väljin etuvokaali *ē* (*e*). Kalevi Wiik (1996) on esittänyt, että varhaiskantasuomen **ä*:n korvaaminen kantabaltin ainoalla väljällä vokaalilla **a* olisi odotuksenmukaista. Vokaalin pidentyminen taas johtuisi siitä, että varhaiskantasuomen painolli-

nen *ä* olisi tulkittu lainansaaajakielessä pitkäksi.

Se, että varhaiskantasuomessa kantabaltin *e/ē* korvattiin väljällä etuvokaalilla *ä* ei suoraan päde toisinpäin, koska kielten fonotaksi oli erilainen. Vaikka etisyys on fonologisesti distinktiivinen piirre, on täysi syy olettaa, että se on mekaniikaltaan kantabaltissa selvästi poikennut (varhais)kantasuomesta, jossa etisyyteen liittyy vokalisoinnun takia liuta fonologisia sääntöjä. Vastaavastihan esimerkiksi labiaalisuus on distinktiivinen piirre, mutta useimmissa suomalais-ugrilaisissa kielissä se ei ole fonologisten sääntöjen kannalta yhtä dominoiva kuin marissa tai turkkilaiskielissä, joissa esiintyy ns. labiaalista vokaaliharmoniaa. Marissa ilmiö johtuu turkkilaiskielten vaikutuksesta.

Se, että saksassa väljä etuvokaali korvataan väljimmällä mahdollisella etuvokaalilla, on ymmärrettävää. Saksahan ei etisyyden suhteen ole neutraali, mistä umlaut on paras esimerkki. Vaikka niittymarikaan ei ole etisyyden suhteen aivan neutraali, voidaan siitä esittää esimerkkejä, joissa nimenomaan väljyyssaste on ratkaissut substituitio: tataarin *ä*:n vastine niittymarissa on *a* (vuorimarissa *ä* on itsenäinen foneemi), esim. ma. *aspe* 'parsa' < tat. *āspə* id., ma. *kapâr* 'joukkio, (ihmis)lauma' < tat. *kāper* 'ei-muslimit, uskottomat' (Isanbajev 1994: 21, 66). Vastaavasti myös udmurtissa tataarin *ä*:tä vastaa tavallisesti *a* (poikkeuksena murteet, joissa esiintyy *ä*), esim. udm. *atas* < tat. *ätäs* 'kukko' (Csúcs 1990: 46–47).

Ongelmallisempana voidaan Wiikin oletuksen kannalta pitää sitä, että latvian itämerensuomalaisissa lainoissa ims. *ä* on korvattu latv. *e*:llä (esim. latv. *ķepa* 'karhun kypälä' < li. *kāpā* '(koiran, kissan) kypälä'; SSA 1: 474). Mutta latviassa *e*:llä (samoin *ē*:llä) onkin nykyään kaksi allofonia, puolisupea ja väljä. Toisaalta latviassakin on osoitettavissa tapauksia, joissa *a* vastaa

kantaindoeuroopan puolisuuspeita vokaaleita *e ja *o. Latvian murteista löytyy esimerkkejä, joissa sananalkuista e:tä vastaa a (Rudzīte 1993: 138–140). Latvian e:n jakautumista kahdeksi allofoniksi onkin pidetty myöhemmän kehityksen tuloksena (Rudzīte mts. 134–138).

Wiikin esittämä selitys balttilaisesta äännesubstituutiosta on nähdäkseni siis paitsi mahdollinen myös perusteltu.

3. Mainittuun balttilaisten kielten sanaan perustuvan selityksen (*Suomi* << kbalt. *žemē 'maa') toinen ongelma on ollut se, kuinka kantabaltin ensimmäisen tavun väljästä vokaalista (ā) olisi kehittynyt puolisuuspea (*ō > sm. *uo*). Indoeuropeistit ovat katsoneet tämäntyyppisten lainojen (balttilaisperäisten sanojen *huone*, *tuohi*, *vuohi*, *vuona*, *vuota*) viittaavaan siihen, että ne ovat peräisin balttilaismurteesta, jossa kantabaltin ā ääntyi labiaalisesti.

Se, että baltin ā:ta vastaa itämerensuomessa ō, voi kertoa yhtä lailla lainansaajakuin lainanantajakielen fonotaksista. Vaikka käsitykset uralilaisen ja suomalais-ugrilaisen kantakielen vokaalijärjestelmästä (E. Itkonen 1961: 63, Janhunen 1981: 246–249, Sammallahti 1988) poikkeavat yksityiskohdiltaan, ollaan yksimielisiä siitä, että itämerensuomen pitkä ā on suhteellisen myöhäinen, vasta kantasuomalainen uudennos. Pitkän väljän vokaalin rekonstruoimiseksi edes varhaiskantasuomeen ei ole perusteita. Pitkien puolisuuspeiden vokaalien (*ē ja *ō) ikä ei ole yksiselitteinen, mutta on olemassa joitakin perusteita niiden rekonstruoimiseksi varhaiskantasuomea varhem-

miksikin.

Voi siis olla, että kantabaltin *ā:n substituioiminen kantasuomen *ō:lla kertoo enemmän lainansaajakielen fonotaksista kuin lainanantajakielen foneettisesta artikaatiosta. Muun muassa tästä syystä olen arvellut (Grünthal 1997: 69) *Suomen* etymologiaa pohtiessani, että *ā:n korvaaminen *ō:lla voitaisiin selittää kantagermaanin vokaalijärjestelmällä. Kantagermaanissa ei tunnettu *ā:ta, minkä takia sen luonteva substituutio olisi väljin pitkä takavokaali *ō. Pääasiallinen peruste sanan kantagermaanivaiheen olettamiseen on silti ennen kaikkea sananalkuinen sibilantti (ks. kohta 5).²

4. Pidän edelleen hylättävänä ajatusta siitä, että *Suomi* olisi lainattu itämerensuomeen sellaisesta kantabaltin muodosta (*sāmas), joka olisi saatu kantasuomen muodosta *sāmā (< vksm. *šāmā < kbalt. *žemē 'maa'). Ongelmana on suhteellinen kronologia. Varhaiskantasuomioletuksen avulla voidaan melko tyydyttävästi selittää itämerensuomalaisen ja saamelaisen kielten historia (Korhonen 1981), vaikka myös sitä vastaan puhuvia argumentteja on osoitettu. Yksiselitteisimmät innovaatiot, jotka varhaiskantasuomiselityksen mukaan johtivat saamen ja itämerensuomen eroamiseen, johtuvat itämerensuomeen kohdistuneesta voimakkaasta balttilaisesta ja germaanisesta vaikutuksesta. Kantasaame rinnastuu rekonstruktiosona lähinnä myöhäiskantasuomeen. Ei voida ajatella, että varhaiskantasuomalaisena aikana kantabalttiin olisi voitu saada lainoja, joissa esiin-

²Ensimmäisen tavun vokaalin kannalta voimme yhtä hyvin puhua kantasuomalaisesta substituutiosta. Ensimmäisen tavun pitkän vokaalin avulla voidaan myös selittää, miksi toiseen tavuun tuli ainoa mahdollinen ei-väljä vokaali (*eli*): väljä vokaali (*a*) olisi ollut fonotaksin vastainen (E. Itkonen 1961, Korhonen 1988). Vokaalien kvantiteettikorrelaation laajentuminen kantasuomalaisena aikana sopii yksin erityisesti germaanisien kontaktien vaikutuksesta konsonanttijärjestelmässä tapahtuneiden muutosten (Posti 1953) kanssa. Konsonanttien määrän väheneminen on osa suurempaa fonotaktista murrosta. Sen takia oli pakko löytää uusia keinoja ja hyödyntää laajemmin esimerkiksi kvantiteettikorrelaatiota.

tyy vasta varhaiskantasuomea myöhemmän rekonstruktiotason, kantasaaamen, äänteenmuutoksia.

Toinen selitys saamen kielen alkuperäksi on ns. kielenvaihtohypoteesi. Se on jatkuvasti kulkenut saamen kielen ja saamelaiten historiaa koskevien käsitysten kylkiäisenä, vaikkei sitä ole pitkään aikaan yritetty konkreettistaa kielellisillä argumenteilla. Saamelaiten kielenvaihtoteoriasta lähdettäessä jouduttaisiin niin ikään oletta- maan, että saameen on tullut voimakas itä- merensuomalainen adstraatti. Sen taas olisi kaiketi täytynyt olla niin vanha, etteivät tyypilliset balttilais- ja germaanikosketuk- sista aiheutuvat itämerensuomalaiset ään- teenmuutokset ja fonotaksissa tapahtunut murros ole vielä tunnistettavissa saamessa.

Kantasaamesta lainautumista vastaan puhuu myös se Koivulehdon (1998b) toi- saalla osoittama seikka, että kantasaa- men tulleiden germaanisten lainojen aikaan se- kundaaristi kehittynyt germ. *ā* on korvattu saamen *a*:lla eikä kantasaa- messa ole siis vielä tuolloin tunnettu väljien vokaalien kvantiteettikorrelaatiota. Vokaalien piden- tyminen on koskenut kumpaakin väljää vokaalia (vksm. **a* ja **ä*). Pohjoissaamen väljien vokaalien kvantiteettikorrelaatio on väljien vokaalien osalta syntynyt vasta kan- tasaamen jälkeen (Korhonen 1981: 88–92). Siten ei ole perusteita olettaa, että väljien vokaalien pidennys olisi tapahtunut kanta- saamessa niin aikaisin, että sana olisi ehdit- ty lainata takaisin kantabalttiin. Ajatus sii- tä on anakronistinen.

5. Koivulehdon ja Wiikin ajatuksia kehit- telemällä rakentamaani (Grünthal 1997: 62–72) selitystä (kbaltt. **žemē* > vksm. **šä- mä* > (k)baltt. **šāmas* > germ. **sōma* > (m)ksm. **sōme*) on kritisoitu siitä, että *Suo- mi* olisi lainattu ensin kantabaltista kanta- germaaniin ja vasta sitten kantasuomeen. Tällä tavalla oli mahdollista esittää äänneel-

liset perustelut sille, miksi balttilaista suhu- sibilanttia *š* vastaakin suhuton *s* ja myös *se*, miksi väljää balttilaista vokaalia **ā* vastaa- kin puolisuoppea **ō*. Viimemainittu piirre voidaan tosin selittää myös ilman germaa- nista välivaihetta, kuten edellä olen toden- nut. Kantagermaanista sana (**sōma*-) on selityksen mukaan lainautunut vasta myö- häiskantasuomalaisista rekonstruktio- tasoa edustavaan itämerensuomalaiseen kieli- muotoon (**sōme*-). Oletuksen mukaan sana olisi kehittynyt kantagermaanissa lähes myöhäiskantasuomea vastaavaan muotoon. En siis oletta baltt. *š*:n kehittyneen *s*:ksi itä- merensuomessa vaan germaanissa, minkä takia se olisi voinut säilyä sibilanttina *s* fri- katiivistumatta *h*:ksi niin kuin vksm. **š*:lle on käynyt.

Suomea ei jouduta tässä mallissa pitä- mään olennaisesti nuorempaan kuin muita tunnettuja balttilaislajinoja, vaan vertaa- maan sitä eri-ikäisiin germaanilainoihin. En myöskään oletta, että baltista lainattu sana olisi propriistunut vasta kantasuomessa, vaan lainautumisen yhteydessä. Vastaavia esimerkkejä on lukuisia. Esimerkiksi *suahi- li* merkitsee sananmukaisesti 'rannikon asukkaita' (Anhava 1998: 130), mutta on propriistunut lainautuessaan muihin kieliin. Esittämässäni mallissa joudutaan oletta- maan, että nimi olisi voinut säilyä germaa- nissa *s*-alkuisena niin kauan, ettei germ. *s* > ksm. *š* -substituutio enää toiminut. Aja- tus on siis, että se alue Lounais-Suomessa, jossa nimi oli käytössä, säilyi kieleltään germaanisena pitkään.

Torjun sen vastaväitteen, ettei germaa- niselle **sōma*-rekonstruktiole ole mitään perusteita, koska sen etymologisia jatkajia ei esiinny tuntemissamme germaanisissa kielissä. Vaikka emme tunne yhtään ger- maanista kieltä, jota olisi puhuttu Suomes- sa kivikaudelta lähtien, oletamme (esim. Koivulehto 1984), että germaania ja sen varhaismuotoja on puhuttu myös Suomen-

lahden pohjoispuolella. Se että germaanis-
set lainat heijastavat germaanisten kielten
eri-ikäisiä kerrostumia tukee mahdollisuut-
ta, että (kanta)germaania on voitu puhua
pitkäänkin ennen sen katoamista, olkoon-
kin että maahan olisi virrannut myös uutta
germaanista väestöä. Kielellinen yhtenäis-
tyminen on mennyt Etelä-Suomessa niin
pitkälle jo esihistoriallisena aikana, että
muut mahdolliset kieliryhmät ovat assimi-
loituneet kieleltään itämerensuomalaiseen
väestöön. Käytettävissämme ei juuri ole
metodisesti hyväksyttäviä keinoja jäljittää
muuta kuin itämerensuomea koskettavaa
kielellistä kehitystä. Se, että nykyään tun-
netuista germaanista tai balttilaisista kie-
listä olisi löydettävissä jälkiä esimerkiksi
Suomenlahden pohjoispuolella tapahtu-
neista kosketuksista, edellyttäisi, että tääl-
tä olisi tapahtunut kielellisiäkin seurauksia
aiheuttanutta »paluumuuttoa» germaanien
tai balttilaisten migranttien lähtöalueille.

Ajatus germaanissa kielissä tavatta-
vista vanhoista balttilaislainoista on ylipää-
tään metodisesti arveluttava, koska sellai-
sista ei missään germaanisessa kielessä tie-
tääkseni ole näyttöä (historialliselta ajalta
tunnetut kielikontaktit, kuten baltiansaksan
kosketukset Baltiassa puhuttuihin kieliin,
ovat toinen asia). Koska kuitenkin itäme-
rensuomalaisissa kielissä voidaan kiistatta
osoittaa balttilaista myöhempi germaaninen
vaikutus ja koska sekä balttilais-itämeren-
suomalaisia että germaanis-itämerensuo-
malaisia kontakteja voi hyvin perustein
olettaa olleen Suomenlahden pohjoispuolel-
la, on perusteltua kysyä, eikö jokin baltti-
lainen kieli ole voinut vaikuttaa germaani-
seen. Itämerensuomalaisten kielten kielihis-
toria kertoo tavallaan tästäkin: balttilaiset ja
sitä vanhempaa perua olevat sanat ovat kul-
keneet saman germaanisen seulan läpi. Eikä
tämä kosketa vain sanastoa, vaikka tässä
käytävä keskustelu siihen rajoittuukin.

Suomen selittäminen balttilaisten kiel-

ten 'maata' merkitsevän sanan pohjalta on
ongelmallista siksi, että jos oletetaan toisen
tavun *e:n* olevan alkuperäinen (ei sekundaari
a:n substituoitio) kuten vanhoissa *e*-var-
taloisissa sanoissa (poikkeuksia *peitsi* ja
tiili), joudutaan kysymään, eikö kantasuo-
malainen muoto *sōme* kuitenkin olisi suhteellisen
varhainen. Myöhäiskantasuomesahan
ensitavun pitkä vokaali saattoi kombin-
oitua jo muuhunkin toisen tavun vokaa-
liin. Sibilantin *s* takia kyseessä ei voisi olla
kovin varhainen germaaninen laina. Tästä
syystä tätäkin selitysmallia väijyy anakro-
nistisuuden vaara.

Mitä selityksen yhteensopivuuteen
muun kielihistorian kanssa tulee, proble-
maattisin mutka matkassa on lainautuminen
takaisin (kanta)balttiin, mutta se on yhteinen
Koivulehdon (1993) alkuperäisen mal-
lin kanssa. Muilta osin malli on luontevasti
sovitettavissa thomsenilaiseen lainasana-
kerrostumien suhteelliseen kronologiaan:
ensin balttilaiset, sitten germaaniset, jotka
lopulta johtivat varhaiskansasuomen kehit-
tymiseen myöhäiskantasuomeksi. Selitys-
mallini etuna pidän sitä, että *Suomen* nimi
saattaisi olla nivellettävissä itämerensuo-
malaiseen kielihistoriaan joutumatta oletta-
maan nimen vaeltamista kulkijoiden ja
kauppiaiden mukana. Se voi olla ikivanha
toponyymi ja suoraa perintöä esihistorial-
lisesta ajasta samalla alueella (Lounais-
Suomi). Ongelmana on se, ettei äänneellistä
kehitystä voida selittää mekaanisesti ete-
neväksi vaan kehityksessä joudutaan olet-
tamaan perinteistä äännehistoriallista kon-
septiota mutkistavia välivaiheita. Nähdäk-
seni äänneelliset kriteerit eivät kuitenkaan
riitä ehdottomasti kumoamaan *Suomen* ni-
men johtamista balttilaisten kielten 'maa-
ta' merkitsevästä originaalista.

6. Koska *Suomen* nimen selittäminen ei
yksiselitteisesti onnistu itämerensuomalai-
sen äännehistorian ehdoilla, Koivulehto

(1997: 161–162) ja Kallio (1998b: 615–619) ovat etsineet vielä uusia mahdollisuuksia. Koivulehto on esittänyt *Suomen* lähtökohdaksi kantagermaanin adjektiivia **sāma*- (> vksm. **šämä* > sm. **hämä*, saa. *sápmi*), jonka »skandinaavisten jatkajien merkitys on ihmisestä puhuen ’tumma’, ilmasta puhuen ’hämärä, pilvinen’». Perusteena Koivulehto esittää, että *musta* on Suomessa ollut yleinen lisä- ja sukunimenä. Alueennimestä **Hämä* olisi »selvennykseksi» alettu käyttää johtimellista muotoa *Häm-eh*, kun sen asukkaita oli alettu kutsua *hämäläisiksi*.

Äänteellisesti ja morfologisesti selitys toimii. Johdostyyppi *-eh* on ollut produktiivinen balttilaisten ja germaanisten lainakosketusten aikaan. Useissa tapauksissa on suorastaan osoitettavissa lainaoriginaali, jossa ims. *-eh*-aineuksella on tarkka vastine (Koivulehto 1992).³

Jos kuitenkin *Hämeessä* on näkyvissä johdinaines, herää kysymys, miksi *Suomessa* sitä ei olisi. Koivulehdon ajatus on ymmärtääkseni se, että sanan merkitys olisi kahdessa toisilleen läheisessä kielimuodossa yksinkertaisesti analysoitu eri tavoin. Johtimetonta nimitystä *Suomi* olisi käytetty ihmisistä.

Nähdäkseni jotenkin olisi perusteltavissa se, että aluetta olisi alettu kutsua ’tumma, hämäärä’ jne. -merkityksisellä adjektiivilla. Sen sijaan pidän epäuskottavana, että ihmisiä olisi alettu nimittää samalla ekspressiivisellä ja voimakkaasti identifioivalta adjektiivilla ilman, että siitä olisi tehty ainakin johdosta tai että kyseessä ei rakenteellisesti olisi alkujaan yhdyssnimi. Emmehän tee niin nykyäänkään: esimerkiksi sekä *Mustonen* että *mustalainen* ovat adjektiivis-

ta johdettuja muotoja. Melkoinen joukko yksiosaisia suomalaisia paikannimiä sisältää ilmauksen, jota ei tunneta appellatiivisena lainkaan, koska se perustuu proprissa tapahtuneisiin muutoksiin (esim. *Mustio* < *Mustajoki*) (Kiviniemi 1975: 60). Se, että *musta* on tunnettu lisänimenä, on lausesemanttisista syistä täysin eri asia. Nimityyppi *Musta Mikko* voidaan rinnastaa paikannimiin (joista sitten on taas tullut sukunimiä) kuten *Mustajoki*, *Mustakallio* ja *Mustalahti*, joissa yhdyssanan perusosa (*joki*, *kallio*, *lahti*) ilmaisee paikan laadun ja määriteosa *musta* täsmentää sitä. Ilman perusosaa *Mikko* nimi *Musta* olisi ihmisestäkin käytettynä elliptinen. Paikannimiin henkilönnimet ovat kulkeutuneet lähinnä talonnimien kautta (Kiviniemi mts. 44–45).

Antonyymiset ilmaukset ovat tavallisia suomalaisessa paikannimistössä, mutta niihin liittyy olennaisesti myös binaarisen vastaparin mahdollisuus (*Valkeajärvi*), vaikka läheskään aina paria (*Isokyrö* ja *Vähäkyrö*) ei olekaan olemassa. Esimerkki *mustalainen valkolainen* (tai *neekeri*, joka perustuu italian ’mustaa’ merkitsevään sanaan; SSA 2 1995: 211) kertoo paitsi antonyymisyydestä myös nimenantajasta: tällaista halventavaa nimitystä ei käytetä itsensä vaan toisesta, antropologisesti selvästi erottuvasta ryhmästä.

Itämerensuomalaisissa kielissä voidaan saman propristuneen vartalon avulla nimittää sekä ihmisiä että aluetta ja tarvittaessa tarkentaa tällaisia vieraskielisiin nimiin perustuvia ilmaisuja esimerkiksi sanoilla *maa*, *kieli*, *kansa* jne. Suffiksaation avulla voidaan viitata ihmisiin. On perusteltua olettaa, että samalla tavalla myös kantasuomalaisena aikana ihmisistä ja alueista käytet-

³Ei liene mahdotonta, että koko johdintyyppi olisi syntynyt lainakosketusten vaikutuksesta ja reanalysoitunut johdinmorfeemiksi. Itämerensuomalaisissa kielissä on eräitä lainasanoille tyypillisiä johtimia, joiden on katsottu tulleen kieleen lainakontaktien vaikutuksesta. Tällaisia ovat esimerkiksi *-As*, *-is*, *-iO* jne. (Nikkilä 1994, Hahmo 1997).

tävien nimien välillä on ollut selvä ero.

Suomalaisessa paikannimistössä yksiosaisina niminä tavattavat appellatiivit esiintyvät yleensä myös yhdysnimissä määrite- tai perusosina. Tavallista on, että yhdysnimessä tapahtuu varsinkin perusosan ellipsi ja toisinaan rakennemuutos johtaa suffiksaatioon (Kiviniemi 1975: 23–43). On vaikea ajatella, että *Suomi* olisi ellipsinään seurauksena siirtynyt merkitsemään aluetta, jos se alkuaan olisi viitannut ihmisiin. Johtimettoman, ihmiseen viittaavan etnonymin primaariutta on perusteltua olettaa lähinnä silloin, jos kyseessä on lainasana (*lyydi*, *tšuudi*) ja lainanantajakielessä on perusteet siihen. Ei siis ole todennäköistä, että *Suomi* olisi lainattu mainitusta kantagermaanin adjektiivista.

7. Tarkastelen vielä kahta viimeistä, Petri Kallion (1998b) esittämää vaihtoehtoa selittää *Suomi* lainasanaksi. Näppärän äännehistorioitsijan käsissä indoeurooppalaisten kielten äännehistoria tarjoaa niin paljon portaita, että yhdellekin sanalle voidaan ehdottaa aika monta lainaoriginaalia. Esimerkiksi indoeurooppalaisten kielten sanalkuiset ja osin myös sanansisäiset konsonanttiyhtymät ovat kaikissa kantakielivaiheissa olleet itämerensuomalaisten kielten esimuotojen fonotaksin vastaisia. Niiden substituioiminen on perustunut äänneelliseen yksinkertaistamiseen. Tästä syystä on melkein todennäköistä, että indoeurooppalaisista kielistä voi löytyä yhdelle sanalle montakin äänneellisesti toimivaa vastinetta.

Ensimmäinen Kallion etymologioista perustuu siihen Koivulehdon (1993) alkuperäiseen, mutta myöhemmin hylkäämään ajatukseen, että nimi olisi perua vasarakirveskulttuurin ajasta. Kallio on toisaalla (1998a) perustellut, miksi silloin ei voida vielä puhua balttilaisesta kielimuodosta. Tuohon aikaan luontevammin sijoitetta-

vaan indoeurooppalaiseen kantakieleen voidaan sen sijaan rekonstruoida 'maata' tms. merkitsevä 1a) sana **ǵ^hōm* (> av. *zqm*), josta olisi lainattu vksm. **ćōme* > mksm. **sōmi*. Samaan vartaloon perustuva vaihtoehto olisi 1b) lainautuminen »esibalttilaisesta», joskin rekonstruktioitasoltaan kantaindoeurooppalaisesta muodosta **ǵ^hom-yā* (> liett. murt. *žāmė*, mpr. *same*) > vksm. **ćoma* > mksm. **sōmi* > sm. *Suomi*. Todennäköisempänä selityksenään Kallio pitää sitä, että 2) *Suomi* on peräisin »esigermaanista» sanasta **ǵ^hm-ōn* 'ihminen' tms. (> goott. *guma* jne.) > vksm. **ćoma* > **sōmi* jne.

Näissä selityksissä ei oteta lainkaan kantaa saamelaisten nimityksen *sápmi* alkuperään: se ei voi olla perua näistä rekonstruktioista. Kallio tyytyykin hyväksymään sille vanhan rinnastuksen *Hämeeseen* ja lähtee siitä, että se on eri alkuperää kuin *Suomi*.

Vaihtoehdossa 1a Kallio operoi vartalolla, jolle hän ei esitä jatkajia pohjoisista indoeurooppalaisista kielistä. Koska indoeurooppalaisen kantakielen rekonstruointi perustuu tunnettujen tytäriielten vertailuun, on kantakieleen teoriassa mahdollista rekonstruoida sellaisia sanoja, joilla esiintyy jatkajia vähintään kahdessa samaan kielikuntaan kuuluvassa kielessä riippumatta vertailussa käytettävien kielten puhuma-alueiden maantieteellisestä sijainnista. Tämän takia maantieteellinen levikkikriteeri on esimerkiksi uralilaisten kielten lainasanoja jäljitettäessä erittäin tärkeää — se, että sanalla on jatkajia jossakin kyseeseen tulevan kontaktialueen läheltä tunnetussa kielessä. Tämä ehto ei 1a:ssa toteudu, mutta sen vaihtoehdossa 1b kylläkin: sanalla on jatkajia balttilaisissa kielissä. Jälkimmäisen vaihtoehdon ainoa heikkous on se, että originaalin lyhyttä *o*:ta vastaakin pitkä *ō*. Toisaalta *ō* näyttää kehittyneen epäodotuksen mukaisesti myös joihinkin muihin sanoihin, ▷

kuten Kallion mainitsemissa sanassa *suoli*.

Muilta osin selitys sen sijaan on melko lähellä edellä tarkasteltua ajatusta, että *Suomi* olisi peräisin nykybalttilaisten kielten 'maata' merkitsevän sanan kantamuodosta **žemē*. Olennainen ero on se, että *Häme* ja saa. *sápmi* ovat tämän selityksen mukaan eri alkuperää, mikä on muutenkin *Suomea* koskevista pohdinnoista edelleen otettava huomioon yhtenä mahdollisuutena. Selityksen arvioinnissa on otettava huomioon vielä se, kuinka todennäköistä on, että »esi-» ja kantabaltissa olisi käytetty kahta eri 'maata' merkitsevää sanaa, joista kumpikin olisi kehittynyt etnonyymiksi.

8. Kallio ei tyydy tähän, vaan päättelee, että 'ihminen' »on omakielisten etnonyymien selvästi yleisin merkitys, joten jos *Suomi* on alkuaan ollut etnonyymi, se on todennäköisimmin tarkoittanut 'ihmistä'» (Kallio 1998b: 617). Samasta juuresta Kallio johdattaa vielä 'ihmistäkin' merkinneen c) johdoksen **g^hm-ōn*, jonka varhaiskantasuomalaiset olisivat lainanneet sellaisenaan proprina »samaa käyttötarkoitukseen» äänneasussa **ćoma* (> *Suomi*).

Se, että esimerkiksi indoeurooppalaisista tai turkinsukuisista käytettävät etnonyymit ovat usein luonteeltaan etnisiä (ihmisiä tai väestöä määrittäviä) ja perustuvat joskus jopa henkilönnimiin, eivät geografisia (paikkaa rajaavia), on nähdäkseni seurausta etenkin kulttuurimuodosta ja kuvastaa elintapoja eikä oikeuta kielellisiin päätelmiin. Siellä, missä väestön liikkuminen on tyypillistä elinkeinon takia (esim. paimentolaisuus tai eränkäynti) tai missä ei esimerkiksi sotaisien aikojen takia ole oltu kiinteästi sidoksissa tiettyyn alueeseen, on ihmisten keskinäinen sidos ja yhteiskuntajärjestelmä ollut ymmärrettävästi tärkeämpi motiivi myös etnonyymien synnylle. Missä alueellinen yhteys on selvä ja vakiintu-

nut, on taas geografinen (alueeseen liittyvä motiivi) tärkeä. Nykysuomessa useimmista vieraista maista käytettävä nimi (perusmuoto) on primaari sen asukkaista käytettävään nimitykseen (johdokseen) verrattuna (*Ranska – ranskalainen*). Sama suhde näkyy myös pareissa *Savo – savolainen*, *Häme – hämäläinen*, *Lappi – lappalainen* eikä kyseessä ole pelkästään analogia. Ja edelleen lähialueilta *Inkeri – inkerikko ~ inkeriläinen* tai *vatja(n kieli < maakunnanimi Vaiga) – vatjalainen*. Myös itämerensuomalaisissa etnonyymeissä on kiistatta etnisiä etnonyymejä, kuten *lyydi* tai *tšuudi*, mutta niiden synty liittyy läheisesti kieli-kontakteihin, edellä mainittuun antonyymisyyteen ja binaarisuuteen sekä lainautumiseen.

Jotta meillä olisi kielelliset perusteet väittää, että *Suomi* olisi alkuaan ollut etninen etnonyymi ja viitannut ihmisiin, nykyisten itämerensuomalaisten kielten rakenteen perusteella olettaisi, että aluetta olisi myöhemmin alettu nimittää johdoksen tai sanaliiton (*Suomenmaa*) avulla. *Suomi* viittaa kuitenkin alueeseen, ja sen asukkaisiin viitataan johdoksen avulla. On toki totta, että *Viro* (alkuaan < germ. tai baltt., merkitys 'mies; ihminen') tunnetaan suomessa johtimettomana, mutta se johtuukin siitä, että sitä ei voida analogisen johtosuhteen takia (*Viro : virolainen*) sekoittaa mihinkään. Rakenteeltaan ja etymologisesti se on virolaisen *Virumaa*-variantin elliptinen muoto.

Koska itämerensuomalaiset kielet ovat muiden uralilaisten kielten tavoin morfologisesti rikkaita ja derivaatio on tärkeä nimenmuodostuskeino, on perusteltua olettaa, että niin on ollut ennenkin. Tästä todistavat myös lainasanojen mukana kieleen tulleet johdinainekset (ks. Nikkilä 1994, Hahmo 1997). Pelkän äännehistoriankin avulla ja kieliä vertailemalla voidaan todistaa, että monet muutkin johdinainekset ovat

olleet varhain olemassa ja että niitä on käytetty sanaston ja nimistön luomiseen.

Etnonyymeihin liittyy kaksi olennaista asiaa, joita Koivulehto ja Kallio eivät syystä tai toisesta juuri ota huomioon. Nämä ovat a) maasta/alueesta ja ihmisistä/asukkaista käytettävien nimitysten yhdistäminen liian suoraviivaisesti ja b) uralilaisille kielille ominaisen johdinten käytön ja morfologisen sananmuodostuksen ohittaminen. Etymologisten pohdintojen kannalta huomionarvoista on Koivulehdon (1998a: 429) toteamus: »meillähän ei ole itse asiassa mitään todistetta siitä, että sana olisi tarkoittanut yleensä itämerensuomalaisten edeltäjiä». Todisteita ei ole, koska kaikissa kielissä *suomi*-vartaloon perustuvalla nimellä on alettu viitata ihmisiin vasta sekundaaristi johdoksen avulla? Ainoa mahdollinen viite vanhemmasta käytöstä voisi olla saamessa tavallinen syntagmatyyppi *sáme giella / sáme eana* 'saamen kieli/maa'. Mutta toisin kuin *Suomea*, sanaa *sápmi* on mahdollista käyttää ihmiseenkin viittaavana ilman sanaliiton perusosaa. Saamelais-suomalainen sanakirja (Sammallahti 1989: 386) antaa sanan *sápmi* merkityksiksi 'saamelainen, saame(n) kieli, Saamenmaa' jne. Saame tarjoaakin esimerkin siitä, että samalla johtimettomalla muodolla voidaan viitata sekä ihmiseen että alueeseen. Mutta myös saamessa viimeistään konteksti ja *sápmi*-elementin sisältävä nominilauseke ratkaisevat, tarkoitetaanko ihmistä vai aluetta.

Etnonyymisen aineksen *sápmi* käyttäminen attribuuttina kertoo siis siitä, että sen lisäksi tarvitaan pääsana määrittämään lähemmin tarkoitteen laatua, vastaavasti kuin virossakin tehdään: *eesti keel, eesti maa* (kirjallisessa käytössä vakiintuneesti *Eestimaa*), *eesti poisid*.

Jos ihmisiä ja aluetta aletaan nimittää appellatiivilla, erotetaan selvästi, onko kyseessä 'maa' vai 'kansat'. On syytä olettaa,

että samat yleiset periaatteet, joita paikan- ja henkilönnimien rakenteesta ja muodostusperiaatteista voidaan esittää, ovat sovellettavissa myös etnonyymeihin (siis maan asukkaisiin tai makrotoponyymeihin, maan tai laajemman alueen nimiin).

Mitä sitten lukijalle jää käteen *Suomen* alkuperästä käytävästä keskustelusta? Kuvavaa *Suomi*-nimestä esitetyille teorioille on, että niiden arviointi perustuu todennäköisyyksien vertailuun ja tiedon relatiivisuuteen, mikä toki muutenkin on humanistisille tieteille luonteenomaista. *Suomelle* ehdotettuja etymologioita vertailtaessa tämä tarkoittaa sitä, että joudutaan ottamaan huomioon ainakin äännehistoriallinen hyväksyttävyyttä, kielihistorian ja lainakontaktien suhteellinen kronologia, etnonyymien ja itämerensuomalaisten kielten rakenteelliset ominaisuudet sekä onomastisen tutkimuksen antama vertailuaineisto. Morfeemien avulla tapahtuva sananmuodostus sekä nimenannon yleiset lainalaisuudet ovat yhtä tärkeitä etnonyymien etymologian selvittämisessä kuin äännehistoria. Tällaisista syistä en pidä uskottavana, että *Suomi* olisi samaa perua kuin *hämärä*. Epätodennäköisenä pidän myös sitä, että se olisi vanha indoeurooppalainen laina ja perustuisi 'ihmistä' tai 'miestä' merkinneeseen sanaan. Vaikka merkitykseen 'maa' perustuvissa laina-etymologioissa on tulkinnanvaraisuuksia ja ongelmia äänne- tai kielihistoriallisten yksityiskohtien selittämisessä, pidän toistaiseksi todennäköisimpänä, että selitys *Suomen* alkuperäksi löytyy niiden tai vastaavaan, topografisesti relevanttiin käsitteeseen perustuvan etymologian avulla. ■

RIHO GRÜNTAL
Suomalais-ugrilainen laitos,
PL 25 (Franzeninkatu 13),
00014 Helsingin yliopisto
Sähköposti: riho.grunthal@helsinki.fi

LÄHTEET

- ANHAVA, JAAKKO 1998: Maailman kielet ja kielikunnat. Gaudeamus, Helsinki.
- CARPELAN, CHRISTIAN 1998: *Suomi, häme, sabme* sekä *finne* arkeologian näkökulmasta. – Johanna Laakso & Riho Grünthal (toim.), *Oekeeta asijoo: Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii* 16.V.1998 s. 76–88. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 228. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- CSÚCS, SÁNDOR 1990: Die tatarischen Lehnwörter des Wotjakischen. Bibliotheca Uralica 10. Akadémiai kiadó, Budapest.
- GRÜNTHAL, RIHO 1997: Livvistä liiviin. Itämerensuomalaiset etnonyymit. Castrenianumin toimitteita 51. Helsingin yliopisto ja Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- HAHMO, SIRKKA-LIISA 1997: Finnische nominale Ableitungssuffixe fremder Herkunft. – Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, László Honti, Paul van Linde & Osmo Nikkilä (toim.), *Fin-nisch-ugrische Sprachen in Kontakt* s. 95–102. Shaker, Maastricht.
- Isanbajev 1994 = Н. И. Исанбаев: *Марийско-тюркские языковые контакты* Марийское книжное издательство, Йошкар-Ола.
- ITKONEN, ERKKI 1961: Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historiantutkimuksen alalta. Tietolipas 20. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- JANHUNEN, JUHA 1981: Uralilaisen kantakielen sanastosta. – Journal de la Société Finno-Ougrienne 77 s. 219–274. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- KALLIO, PETRI 1998a: Vanhojen balttilaisten lainasanojen ajoittamisesta. – Johanna Laakso & Riho Grünthal (toim.), *Oekeeta asijoo: Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii* 16.V.1998 s. 209–217. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 228. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- 1998b: Suomi(ttavia) etymologioita. – Virittäjä 102 s. 613–620.
- KIVINIEMI, EERO 1975: Paikannimien rakennetyypeistä. Suomi 118:2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KOIVULEHTO, JORMA 1984: Itämerensuomalais-germaanisiet kosketukset. – Sven-Erik Åström (toim.), *Suomen väestön esihistorialliset juuret* s. 191–205. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 131. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki.
- 1992: Der Typus *palje* '(Blase)balg', *turve* 'Torf' unter den Lehnwörter des Ostseefinnischen. – Journal de la Société Finno-Ougrienne 84 s. 163–190. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- 1993: *Suomi*. – Virittäjä 97 s. 400–408.
- 1997: Were the Baltic Finns »clubmen»? On the etymology of some ancient ethnonyms. – Ritva Liisa Pitkänen & Kaija Mallat (toim.), *You name it: Perspectives on onomastic research* s. 151–169. Studia Fennica linguistica 7. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1998a: *Puhdas ja Suomi*. – Virittäjä 102 s. 425–434.
- 1998b: Germaanisista äännehistoriaa saamen evidenssin valossa. Esitelmä Uusfilologisessa yhdistyksessä 29.1.1998. Käsimoniste.
- KORHONEN, MIKKO 1981: Johdatus lapin kielen historiaan. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 370. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1988: Uralilaisten kielten jälkitavujen

- vokaaliston historiaa. – Virittäjä 92 s. 8–25.
- NIKKILÄ, OSMO 1994: Germanische Einfluß auf das Ostseefinnische. – *Incontri linguistici* 17 s. 103–113. Università di Trieste – Università di Udine, Pisa.
- POSTI, LAURI 1953: From Pre-Finnic to Late Proto-Finnic. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 31 s. 1–91. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- RUDZĪTE, MARTA 1993: Latviešu valodas vēsturiskā fonētika. *Zvaigzne*, Rīga.
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1988: Historical phonology of the Uralic languages. – *Denis Sinor* (toim.), *The Uralic languages* s. 478–554. E. J. Brill, Leiden.
- 1989: Saamelais-suomalainen sanakirja. Jorgaleaddji, Utsjoki.
- SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. Päätoim. Erkki Itkonen ja Ulla-Maija Kulonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1992–.
- WIIK, KALEVI 1996: *Zeme – Häme – Saame – Suomi*. – Virittäjä 100 s. 244–252.

HELSINGIN YLIOPISTON PERINTEET MURTUVAT

Helsingin yliopiston lähivuosina käytöön otettava rahanjakomalli heittää tumman varjon erityisesti pienten aineiden ja laitosten tulevaisuuden ylle. Yksi näistä laitoksista on suomalais-ugrilainen laitos, jonka toiminta ja koko olemassaolo on nyt vaaravyöhykkeessä.

Helsingin yliopistolla on ollut valtakunnallinen vastuu tieteellisesti ja kansallisesti tärkeissä aineissa, kuten Aasian ja Afrikan kielten ja kulttuurien sekä lähialueiden kielten ja kulttuurien opettamisessa. Helsingin yliopisto on kantanut vastuuta myös pohjoismaisista kielistä tanskasta ja norjasta sekä kotimaisten kirjallisuuksien korkeatasoisesta tutkimuksesta ja opetuksesta. Viron ja unkarin opetuksella on ollut jo pitkään erittäin vahva sija suurimman yliopistomme ohjelmassa.

Suomalainen tiedepolitiikka on viime aikoina saanut osakseen myönteistä huomiota siksi, että tutkimusrahoituksemme osuus bruttokansantuotteesta on selvästi suurempi kuin useimmissa muissa maissa. Tämä on käynyt ilmi esimerkiksi monista

Suomen Akatemian pääjohtajan Reijo Vihkon lausunnoista. Samaan aikaan yliopistojen rahoitusta ja erityisesti mahdollisuuksia monipuoliseen peruskoulutukseen on kuitenkin vähennetty ratkaisevasti. Yliopistot ovat kurjistuneet. Niin ikään samaan aikaan kun opetusministeriön ylijohdaja Markku Linna kehottaa yliopistoja säilyttämään kulttuurivaihtosopimuksissa mainitut virat (kirje 2.7.1998), Helsingin yliopisto aikoo rikkoa voimassa olevia Suomen ja Unkarin sekä Suomen ja Viron välisiä kulttuurivaihtosopimuksia. Yleensä Pohjoismaissa on Baltian merkitys oivallettu hyvin: Pohjoismaiden ministerineuvosto suosii hankkeita, joissa lähialueet ovat mukana, ja muiden Pohjoismaiden yliopistot vain vahvistavat yhteyksiään Baltian maihin. Yliopisto ei kuuntele tässä asiassa myöskään itseään: Vuoden Professori Fred Karlsson on esittänyt huolestuneisuutensa asian johdosta ja viitannut siihen, miten yksittäiset tiedekunnat, laitokset ja oppiaineet eivät voi kantaa vastuuta siitä, että maassa harjoitetaan järkevää ja monipuolista kulttuuri- ja tiede-